

ПИТАННЯ ЗАСТОСУВАННЯ СПОСОБІВ ЗАХИСТУ СУБ'ЄКТІВ ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ

ШВЕЦЬ Віктор Дмитрович - кандидат юридичних наук народний депутат України

Стаття посвячена аналізу нормативно-правового закрєплення способів захисту прав суб'єктів землекористування громадянським і земельним законодавством. Сделан вывод о несовершенстве нормативно-правового закрєплення способів захисту земельних прав в Земельном кодексе України и предложены пути его совершенствования. Предложено понятие способів захисту прав суб'єктів землекористування.

Здійснення будь-яких прав є можливим лише тільки за умов відсутності перешкод в їх реалізації. Заходи захисту суб'єктів землекористування мають на меті, насамперед, забезпечення сталої та безперешкодної реалізації прав землекористувачів. Відповідно до статті 152 Земельного кодексу України [1] держава забезпечує громадянам та юридичним особам рівні умови захисту прав власності на землю, визначаючи таким чином принцип рівності умов захисту права приватної власності на землю. Правові титули на яких базується право землекористування є достатньо різноманітними. Значним також є суб'єктний склад землекористувачів, ними можуть бути громадяни України, особи без громадянства, іноземні громадяни, юридичні особи як України, так й інших держав, релігійні та громадські організації, міжнародні організації, іноземні держави та інші суб'єкти правовідносин. Слід погодитися з думкою В. І. Семчика, що багатоманітність

здійснення прав на землю і на земельні ділянки різними суб'єктами правовідносин вимагає застосування різних, специфічних чи особливих способів гарантування і захисту прав на землю, форм і порядку їх застосування у разі порушення земельних прав та інтересів, невиконання обов'язків зобов'язаними особами, уповноваженими органами державної влади та органами місцевого самоврядування [2, с.254]. Питання захисту прав суб'єктів землекористування були неодноразово обговорені в правовій літературі, зокрема, М.В. Шульгою, І.І. Каракашем, П.Ф. Кулиничем, А. М. Мірошніченком, Ю.В. Корнеєвим та ін. Було розглянуто правове регулювання способів захисту прав землекористувачів, висловлені думки з приводу їх класифікації, однак, тему способів захисту суб'єктів землекористування не можна вважати вичерпаною, оскільки чинне законодавство, присвячене регулюванню захисту прав землекористувачів, не можна вважати досконалим. Необхідно приділити увагу як питанням загального характеру, зокрема, визначенню поняття способів захисту прав суб'єктів землекористування, так і питанням щодо вдосконалення правового регулювання захисту прав землекористувачів.

Метою статті є визначення поняття способів захисту прав суб'єктів землекористування та основних принципів їх застосування на підставі аналізу чинного законодавства в цій сфері, а також пошук шляхів його вдосконалення.

Земельний кодекс України в статті 152 називає такі способи захисту прав на земельні ділянки:

- а) визнання прав;
- б) відновлення стану земельної ділянки, який існував до порушення прав, і запобігання вчиненню дій, що порушують права або створюють небезпеку порушення прав;
- в) визнання угоди недійсною;
- г) визнання недійсними рішень органів виконавчої влади або органів місцевого самоврядування;
- ґ) відшкодування заподіяних збитків;
- д) застосування інших, передбачених законом, способів.

Надаючи не виключний перелік способів захисту земельних прав, законодавець надає можливість суб'єктам земельних прав самостійно обирати захист з-поміж широкого кола передбачених законодавством способів. Так, ч.2 ст.16 Цивільного кодексу України [3] називає такі способи захисту цивільних прав та інтересів:

- 1) визнання права;
- 2) визнання правочину недійсним;
- 3) припинення дії, яка порушує право;
- 4) відновлення становища, яке існувало до порушення;
- 5) примусове виконання обов'язку в натурі;
- 6) зміна правовідношення;
- 7) припинення правовідношення;
- 8) відшкодування збитків та інші способи відшкодування майнової шкоди;
- 9) відшкодування моральної (немайнової) шкоди;
- 10) визнання незаконними рішення, дій чи бездіяльності органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим або органу місцевого самоврядування, їхніх посадових і службових осіб.

Суд може захистити цивільне право або інтерес іншим способом, що встановлений договором або законом.

Таким чином, Цивільний кодекс України визнає принципову можливість договірною врегулювання способів захисту права, що має особливе значення для суб'єктів землекористування, адже більшість відносин землекористування в Україні виникають саме на договірних засадах. Порівню-

ючи ці два переліки способів захисту прав, що передбачені ст. 152 Земельного кодексу України та ст. 16 Цивільного кодексу України, можна відразу побачити, що в переліку способів захисту прав на земельну ділянку відсутні окремі способи захисту цивільних прав та інтересів, які доцільно було б визначити і в нормах Земельного кодексу України з урахуванням специфіки відносин землекористування, зокрема: припинення дії, яка порушує право; примусове виконання обов'язку в натурі; зміну правовідношення; припинення правовідношення; відшкодування моральної (немайнової) шкоди; визнання незаконними рішень органу державної влади або органу місцевого самоврядування, їхніх посадових і службових осіб.

На сайті А. М. Мірошніченка була висловлена думка, що положення глави 23 Земельного кодексу України, що начебто встановлюють правові засади захисту прав на землю, фактично лише дублюють (причому невдало, із викривленнями) норми Цивільного кодексу України [4]. Проте слід зазначити, що вочевидь Земельним кодексом України у формулюванні способів захисту прав землекористувачів врахована специфіка застосування способів захисту цивільних прав саме щодо земель як основного національного багатства України. Так, наприклад, Цивільний Кодекс України у п. 4 ст. 16 називає такий спосіб захисту прав, як відновлення становища, яке існувало до порушення прав, а в Земельному кодексі України говориться про відновлення стану земельної ділянки, який існував до порушення прав, і запобігання вчиненню дій, що порушують права або створюють небезпеку порушення прав (п. «б» ч.3 ст. 152). Таким чином, цивільно-правовий спосіб захисту – відновлення становища, яке існувало до порушення у відносинах з використання земель як об'єктів навколишнього природного середовища – набуває особливого еколого-земельного значення. При чому земельне законодавство не лише повторює (дублює) норму цивільного законодавства, але й доповнює, надаючи їй іншого змісту.

Однак слід погодитися з думкою про недосконалість нормативно-правового закріплення способів захисту земельних прав статтею 152 Земельного кодексу України. Вочевидь є доцільним, з точки зору юридичної техніки, викласти зміст названої статті одним з двох способів:

1) вказати пряме посилання на норми цивільного законодавства, оскільки Цивільний кодекс України більш повно називає способи захисту цивільних прав, до яких певною мірою належить і землекористування;

2) доповнити зміст статті іншими способами захисту, що вже названі вище з урахуванням специфіки захисту саме земельних відносин, вказавши при цьому на інші можливості захисту порушених земельних прав, що передбачені законом або договором.

Представляється, що другий спосіб є більш раціональним, оскільки, як вже було зазначено раніше, способи, окреслені в чинному Земельному кодексі України, не повністю відображають відповідні способи цивільного законодавства, а також не є їм повністю тотожними, оскільки враховують деякі особливості еколого-земельного характеру.

Отже, що таке заходи захисту суб'єктів землекористування? При наданні цього визначення автор виходить з того, що землекористування з урахуванням певних особливостей, зокрема, особливого місця землі в системі національних цінностей, є одним зі специфічних різновидів природокористування. Як вважають автори підручника з екологічного права, захист права природокористування, в широкому розумінні, здійснюється усіма нормами екологічного законодавства, що забезпечують нормальний розвиток еколого-економічних відносин в умовах ринку з використання природних об'єктів. Поряд з цим надане поняття, у вузькому розумінні, визначається як сукупність тільки правових засобів або форм, що застосовуються в разі порушень відносин природокористування, тобто суб'єктивних прав та інтересів природокористувачів [5, с. 134]. Отже, і способи захисту прав суб'єктів землекористування можна роз-

глядати як в широкому, так і в вузькому розумінні. Оскільки в широкому розумінні захист прав суб'єктів землекористування здійснюється нормами земельного, адміністративного, цивільного, екологічного законодавства, у вузькому розумінні заходи захисту прав суб'єктів землекористування – це та сукупність визначених законодавством дій, що застосовуються за умов порушення прав та законних інтересів суб'єктів землекористування.

На думку М.В. Шульги, способи захисту прав на землю досить неоднорідні за своїм змістом та умовами застосування. Одні з них безпосередньо спрямовані на захист права власності на земельну ділянку чи права землекористування, інші – опосередковано. Всі зазначені способи захисту прав на землю можна класифікувати на окремі, відносно самостійні групи. Зокрема, М.В. Шульга виділяє речово-правові, зобов'язально-правові та спеціальні способи захисту земельних прав. Речово-правові способи захисту прав на землю безпосередньо спрямовані на захист суб'єктивного права власності на землю чи права землекористування осіб, які на момент порушення права не перебувають у зобов'язальних відносинах з порушником, до них відносять: визнання прав на земельну ділянку; відновлення стану земельної ділянки, який існував до порушення прав, і запобігання вчиненню дій, що порушують права або створюють небезпеку порушення прав; витребування земельної ділянки з чужого незаконного володіння (віндикаційний позов); вимога власника земельної ділянки або землекористувача усунути порушення у здійсненні їх прав, які не пов'язані з позбавленням володіння земельною ділянкою (негаторний позов) та ін. Зобов'язально-правові способи захисту мають на меті захист прав суб'єкта як учасника зобов'язальних відносин (відшкодування збитків, заподіяних невиконанням або неналежними виконанням умов договорів; повернення власникові земельної ділянки, наданої у користування за договором оренди, та деякі інші). Спеціальні способи захисту земельних прав стосуються особливих випадків порушення прав власників зе-

мельних ділянок і землекористувачів. Вони зумовлені особливим колом уповноважених чи зобов'язаних осіб та надзвичайними обставинами (визнання угоди щодо земельної ділянки недійсною; визнання недійсними рішень органів виконавчої влади або органів місцевого самоврядування, які порушують права власників земельних ділянок і землекористувачів, тощо) [6, с.143]. Названі види способів захисту дійсно відіграють важливу роль у захисті суб'єктів землекористування, окрім названих різновидів способи захисту прав суб'єктів землекористування можна розподілити на загальноекономічні (відшкодування заподіяних збитків), земельно-економічні (відшкодування втрат сільськогосподарського та лісгосподарського виробництва), правові (визнання права недійсним, визнання угоди недійсною), організаційно-правові (визнання недійсними рішень органів виконавчої влади або органів місцевого самоврядування) та ін.

Як вважають Ю.В. Корнєєв та М.О. Мацилик, захист суб'єктивного права на землю – це захист правомочностей (деяких або взятих разом) та інтересів власника земельної ділянки чи землекористувача, право на захист становить надану уповноваженій особі можливість застосувати заходи правоохоронного характеру для відновлення її порушеного чи оспорюваного права, сутність права на захист полягає у можливості його володільця самому вчиняти юридично значущі активні дії [7, с.105]. На думку В.І. Семчика, захист прав на землю означає діяльність держави та її повноважних органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування і посадових осіб зі здійснення організаційно-правових заходів щодо захисту прав на землю громадян і юридичних осіб як власників земельних ділянок чи землекористувачів [2, с. 257]. Однак, представляється, що назване коло осіб, що здійснюють дії, спрямовані на захист прав на землю громадян і юридичних осіб як власників земельних ділянок чи землекористувачів, не є повним, оскільки надане вище визначення не враховує самозахист як один із принципово можливих та юридично до-

зволених способів захисту суб'єктивних прав.

Способи захисту суб'єктів землекористування можна визначити як сукупність встановлених законом способів діяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, а також суб'єктів землекористування щодо відновлення та забезпечення правомірної безперешкодної реалізації правомочностей землекористування. Застосування способів захисту суб'єктів землекористування має відповідати певним принципам, зокрема: дії щодо захисту землекористувачів мають відповідати повноваженням та компетенції суб'єктів їх здійснення; вибір способів захисту має бути адекватним діям чи бездіяльності, що призвели до порушення права землекористувача; застосування способів захисту не може порушувати прав та законних інтересів інших суб'єктів, насамперед, власників земельних ділянок та користувачів суміжних земельних ділянок; застосування способів захисту повинно бути спрямованим на забезпечення досягнення відновлення порушеного права та забезпечення нормальної правомірної реалізації суб'єктивних прав та обов'язків суб'єкта землекористування, у тому числі шляхом відшкодування заподіяної шкоди як матеріального, так і морального характеру.

Обсяг статті не дозволяє детально проаналізувати всі способи та форми захисту суб'єктів землекористування, необхідно приділити увагу, зокрема: проблемі самозахисту суб'єктів землекористування, відшкодуванню втрат сільськогосподарського та лісгосподарського виробництва та іншим питанням.

Література

1. Земельний кодекс України : від 25 жовтня 2001 р. – Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 3. – Ст. 27.
2. Земельне право України : підруч. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. / В. І. Семчик, П. Ф. Кулинич, М. В. Шульга. – К.: Вид. Дім «Ін Юре», 2008. – 600 с.
3. Цивільний кодекс України : від 16 січн. 2003р. № 435-IV // Офіційний вісник

АНОТАЦІЯ

Статтю присвячено аналізу нормативно-правового закріплення способів захисту прав суб'єктів землекористування цивільним та земельним законодавством. Зроблено висновок про недосконалість нормативно-правового закріплення способів захисту земельних прав Земельним кодексом України та запропоновані шляхи його вдосконалення. Надано поняття способів захисту прав суб'єктів землекористування.

України. – 2003. – № 11. – Ст. 461. Земельний кодекс України. Науково-практичний коментар. Київ, 2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.undp.org.ua/files/en_1392706._commentary_to_land_code-_01.pdf

org.ua/files/en_1392706._commentary_to_land_code-_01.pdf

4. Сайт Анатолія Мірошниченка [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.amm.org.ua/study-book/8-land-use/81-land-use-right-protection>

5. Екологічне право України: підручник / Нац. юридич. акад. України ім. Ярослава Мудрого // ред.: А. П. Гетьман, М. В. Шульга. – Х. : Право, 2005. – 382 с.

6. Земельне право України: підручник / М. В. Шульга, Г. В. Анісімова, Н. О. Багай та ін. – К.: Юрінком Інтер, 2004. – 368 с.

7. Земельне право: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / Ю. В. Корнєєв, М. О. Мацелик. – К. : Центр учбової літератури, 2009. – 240 с.